

POESIA CATALANA ACTUAL I PINTURA

*Entre els que pintem
amb mots i els que
escriuen en colors*

J. V. Foix

La necessitat de comunicar del ser humà mitjançant imatges és ben palesa des de molt abans del naixement de l'escriptura. Les imatges dels assentaments prehistòrics primer, i els jeroglífics egipcis i els pictogrames xinesos després, són previs a l'aparició dels alfabetos coneguts.

D'altra banda, i ja al començament de la nostra civilització, a la Grècia antiga es feia servir el mateix terme *grafé* (subst.) per referir-se a la imatge i l'escriptura, i *grafein* (verb), per referir-se a l'acció de dibuixar i escriure. Recordem que Plutarc al·ludia a una frase de Simònides de Ceos que deia: «la pintura és poesia silenciosa, la poesia és pintura que parla»; afirmació que va aprofitar la professora Neus Galí per posar-li títol al seu llibre, en què s'estudien les relacions entre aquests dos àmbits al llarg de la història del pensament occidental.

Hi ha llengües, a més a més, com comenta August Bover (2006) a la seua conferència «De Pere Serafi a Perejaume: Quatre segles de poetes-pintors i pintors-poetes en les lletres catalanes», en què els verbs *escriure* i *pintar* es confonen en determinats contextos, i en què la paraula *pintor* pot significar també artista en general i pot, per tant, referir-se a un escriptor.

La relació estreta entre literatura i art ha continuat apareixent de manera ininterrompuda al llarg de la història; però és amb les avantguardes que es produeix un canvi pel que fa al tipus de relació entre aquests dos llenguatges. Deixant de banda aquest període, del qual existeixen nombrosos estudis, nosaltres tractarem d'analitzar altres camins que s'han encetat en aquest camp, en concret la interacció entre la poesia i la pintura catalanes actuals.

Tenint en compte, per tant, que aquesta relació entre literatura i pintura no és de fa quatre dies, ni tampoc no és un tema que podríem tractar amb profunditat en una comunicació en què les limitacions d'espai i de temps se'ns imposen, ens centrarem en els temps que corren i ací, a casa nostra. La nostra intenció és fer un repàs d'alguns casos en què aquest diàleg entre artistes es produeix i, a més, tractar d'esbrinar quins són els diferents punts de partida per arribar a les obres acabades en què trobem poesia i pintura relacionades.

La tria —que inventariem al final d'aquest escrit— no és en cap cas exhaustiva, no vol ser sinó una mostra de les múltiples relacions possibles en el nostre panorama literari i artístic, ara i ací. Per exposar la nostra selecció, hem partit d'una classificació ben simple a partir de les múltiples mostres que hem anat trobant. És, per tant, el material el que ens ha imposat l'esquema a seguir, i segurament encara hi podríem haver afegit moltes més possibilitats de classificació. En tot cas, la que finalment ha estat triada ens ha resultat útil i és la que us presentem.

En primer lloc, analitzarem tota aquella obra pictòrica inspirada a partir d'un poema o d'alguna obra poètica, tant en forma de carpeta com en format llibre. A continuació, en un segon apartat, farem una relació d'obra poètica inspirada en obra pictòrica. Al tercer, inclourem els casos en què, ja des d'un primer moment, hi ha una intenció prèvia de crear una obra en la qual no se sap exactament qui inspira qui. De vegades trobem una mena de tirabuixó de poemes i obra gràfica, que van inspirant-se mútuament al llarg de tot un llibre. En un quart apartat hi trobarem l'obra pictòrica i literària inspirada per un fet no literari, un homenatge, un centenari, etc. Al cinqué, hi haurà l'esforç d'un editor per casar un material que en un principi no ha estat pensat per ser publicat conjuntament i que finalment apareix en forma de llibre. Al sisé, trobarem el cas especial de poetes que alhora pinten o artistes plàstics que també fan literatura: Ràfols-Casamada, Perejaume o Gaspar Jaén i Urban com a exemples.

I. OBRA PICTÒRICA INSPIRADA EN LA POESIA

Per una banda, trobem dins d'aquest àmbit el que podríem anomenar *projectes globals*, com és el cas de les carpetes *Druïda*, *Gravadors interpreten Ausiàs March* i *Cinc poemes, cinc aiguaforts*. La primera, de 1984, és una capsa que conté l'obra de diversos poetes catalans com: Vicent Andrés Estellés, Joan Brossa o Miquel Martí i Pol, entre d'altres, il·lustrats per Manuel Boix, Antoni Tàpies o Albert Ràfols-Casamada. D'aquesta carpeta, la selecció que presentem és la següent: Manuel Boix il·lustra un poema de Vicent Andrés Estellés i Josep Guinovart il·lustra Blai Bonet.

La segona carpeta és *9 Gravadors interpreten Ausiàs March* (1997). En aquest cas es tracta d'un recull de dibuixos i gravats d'alguns pintors valencians com ara Armengol, Heras, A. Miró, Castejón, M. Boix..., realitzats a partir de poemes d'Ausiàs March. N'em seleccionat Antoni Miró, que il·lustra un poema d'Ausiàs March, i un gravat de Genovés, que n'il·lustra un altre.

Una tercera carpeta, *Cinc poemes, cinc aiguaforts*, de característiques semblants, però molt més antiga, és la que conté els aiguaforts de diversos pintors acompanyats de textos de poetes catalans coetanis. La primera selecció correspon al poema de C. Riba, il·lustrat per A. Tàpies, i un de Joan Vinyoli, il·lustrat

per Miquel Vilà. En segon lloc, hem seleccionat els versos de J. V. Foix amb il·lustracions de Serra de Ribera, i els de G. Ferrater, il·lustrats per Bartolozzi.

En format llibre, trobem els següents exemples: *L'illa amb llunes* (1993), llibre de Marc Granell, il·lustrat per Manuel Granell, i *Les places*, d'Albert Garcia, il·lustrat per Albert Esteve (1998), en què trobem la il·lustració de la plaça Redona de València, que el dibuixant ha plasmat molt encertadament a partir del poema.

Altres llibres són: *Ambaixada de Benialí*, de Manel Rodríguez-Castelló, il·lustrat per Mavi Mezquita, o *Bestiari i altres poemes*, de Mercè Rodoreda, al qual pertany el poema «Cuca de llum», il·lustrat per Montse Ginesta (2008). Es tracta d'una edició dedicada als infants en la commemoració de l'any Rodoreda.

II. POESIA INSPIRADA EN OBRA PICTÒRICA

En aquest apartat incloem, en primer lloc, els projectes globals, és a dir, obres literàries que han estat inspirades en una part de l'obra pictòrica d'un artista plàstic.

D'aquest bloc hem triat un poema d'Ernest Farrés del llibre *Edward Hopper. Cinquanta poemes sobre la seva obra pictòrica* (2006). El títol del poema és el mateix que el del quadre: «Hotel room, 1931». La introducció del poema es basa literalment en la imatge, i després vénen les suposicions i elucubracions sobre el futur de la xica que hi apareix.

El segon exemple pertany al llibre *Columna vertebral* (2006), d'Anna Almazan, que tracta sobre l'obra pictòrica de Frida Kahlo. Tot el llibre s'ha inspirat en el quadre de Frida Kahlo *Columna vertebral* i, precisament, duu el títol de *Columna vertebral* en homenatge a l'obra pictòrica de la pintora mexicana. Al poema d'Anna Almazan es fa servir de manera metafòrica la imatge de Frida Kahlo amb la pròtesi que envoltava el seu cos adolorit. Hi ha la identificació d'Anna Almazan amb la pintora, si bé en el terreny literari i no pas pictòric, i la connexió és total en el fet que el seu dolor la fa veure's reflectida en els quadres.

El segon apartat d'aquest bloc recull casos puntuals en què un poeta s'ha inspirat bé en un quadre en concret o en l'obra en general d'un artista: els poemes «Rodín» i «Goya», de Marc Granell; el poema «Paul Klee», de Pep Vila (1978), inspirat en el pintor i que apareix al llibre *Uns llavis gramàtics*; «Auca d'una resposta del Sr. Gaudí», de Josep Carner (1984), del llibre *Dotze poetes catalans*; «El jardí de les delícies», de 1986, de Ramon Xirau sobre J. Bosch; un retaule i una sala d'un museu inspiren els poemes «Retaule a The Cloisters» i «Sala egípcia», de Francesc Parcerisas (1992) al llibre *Focs d'octubre*; «Lletra al pintor valencià Josep Renau», de Vicent Andrés Estellés (1994), inspirada en l'obra de l'artista gràfic; Feliu Formosa (1994) fa un poema dedicat a Joan Miró a *Darrere el vidre*, en què també trobem del mateix autor textos dedicats

a Kandinsky, Paul Klee i Matisse; Emili Rodríguez-Bernabeu (1996) escriu el poema «Munch crida més enllà de la pluja», a *Escandinàvia*; M. Garcia Grau (2002), al poemari *Al fons de vies desertes*, presenta «Petges i marbres amb retrat al fons», en què el protagonista del retrat és Van Gogh; un quadre de Balthus amb la jove Thérèse inspira el poema de Joan Margarit (2006) «Retrat d'una nena»; els pintors Van Gogh i Tiziano inspiren dos poemes, «L'home del nord» i «Primum vivere» del mateix autor (Margarit 2004) i, a més, hi ha «Un retrat en blau del Museu de l'Ermitage» i «Un quadre d'Hokusai» (Margarit 2008); un quadre de Georges Braque inspira el poema «Les barques de Braque», de Joan Vinyoli (1973), al llibre *Encara les paraules*, en què també trobem «Francis Bacon», «Magritte» i «Modigliani», i un altre poema del mateix autor dedicat a Rembrandt al llibre *Cercles* (Vinyoli 1980); el quadre de Frida Kahlo amb el marit Diego Rivera al braç inspira «Desglaç», de M. Mercè Marçal (1988); Botticelli inspira el poema «Anunciació», de Renada-Laura Portet (1999); «Al pintor Joan Castejón» és un poema d'Antoni Prats (2001) inspirat en l'obra del pintor; un quadre de Cristina Navarro, *El cementerio marino*, inspira el text poètic «El cel», de Joan Navarro (2004), a *Magrana*; en el mateix llibre, el poeta dedica el text «Pintura» a Francis Bacon; Francesc Valls-Calçada (2004) escriu el poema «Em dic Picasso però em surt un Hitler de les entranyes» i «Som el deliri sexual», inspirat en Van Gogh; el *Guernica*, de Picasso, inspira el poema «Piercing» al llibre del mateix títol d'Antonina Canyelles (2005); el retrat de Felip V que s'exposa —cap per avall, per mostrar el rebuig al rei Borbó del poble de Xàtiva— al Museu de l'Almodí de Xàtiva inspira el poema «Retrat reial» del poeta Antoni Ferrer (2006); al llibre *Versos per a Marc*, recull de poemes d'uns quants poetes en homenatge a Marc Granell, trobem un poema, també d'Antoni Ferrer (1999), anomenat «Tríptic per a Francis Bacon»; Javier Caballero (2007) escriu «Pausa amb Jan» (2007), inspirat en Jan Vermeer, i el poema «Tàpies», en A. Tàpies, a *Mar de Sardines* (Caballero 2008); per últim, A. Gregori (2009) escriu el poema «Soho», en què ret homenatge, entre altres, al pintor E. Hopper.

III. COMPLICITAT O INTERRELACIÓ POETA-PINTOR

En aquest apartat hem inclòs quadres i poemes que s'han realitzat amb una complicitat explícita entre els artistes i escriptors. En primer lloc, destaquem la relació entre J. V. Foix i Joan Miró, que apareix al llibre *Al calaix de baix* (Foix 1974), en què podem veure l'estreta relació entre J. V. Foix i Miró i altres pintors coetanis, en forma de dedicatòries o encàrrecs.

Al llibre *Atlas* (Salinas/Navarro 2008) una imatge de Pere Salinas inspira un poema de Joan Navarro, i aquest poema n'inspira una altra del pintor català. Així, com un diàleg, es va configurant aquest llibre.

IV. UN FET EXTRALITERARI QUE INSPIRA ALHORA POETES I PINTORS

Es tracta del catàleg d'una exposició-homenatge per celebrar el segon centenari de la mort d'Antoni Josep Cavanilles. Amb aquest motiu, es va fer una crida a diversos escriptors i artistes plàstics per tal de fer un homenatge al botànic.

En destaquem un dibuix de Xàtiva d'Antoni Miró, inspirat en un d'anterior realitzat per Cavanilles; un poema de Vicent Andrés Estellés; un retrat d'Andreu Alfaro; dos retrats més, un de Carmen Calvo i l'altre, de Manuel Boix; per últim, una fotografia del Parc Ribalta de Castelló d'Àngel Sánchez, i el poema que escriu B. Mezquita sobre el mateix parc.

V. EDITOR QUE RECULL I CASA EL MATERIAL

En aquest apartat hem inclòs poemes i gravats o pintures que el mateix editor s'encarrega d'enllaçar. La nostra tria pertany al llibre *Castejón. Faula i símbol*, en què, a partir de dibuixos de Joan Castejón, diversos escriptors en fan la seua interpretació. En aquest cas mostrem uns dibuixos de Castejón que l'editor acompanya d'un text de Carlos Barral (veg. Castejón 1995).

També presentem el poema de M. Rodríguez-Castelló que Joan Navarro va recollir juntament amb els d'altres poetes: A. Montero, L. Andrés, M. Crespo, amb unes imatges del pintor Pere Salinas.

VI. POETA-PINTOR

Incloem en aquest apartat els casos de Ràfols-Casamada, Perejaume i Gaspar Jaén i Urban.

Hem considerat que el cas del poeta-pintor Ràfols-Casamada mereixia una atenció especial i el presentem com un cas a part. Si atenem la seua obra com a poeta, veiem un escriptor que ja des del principi ens ofereix una poesia que combina i té ben presents els elements més plàstics del món de la pintura. A *Textures a dues veus* ja es veu el diàleg entre dibuix i poema; a *Els límits del dia* avança amb aquesta complicitat entre el significat i el significat i, a vegades el so de les paraules. Recordem, dins de *Variacions temporals*, «Temps de lectura 1'17"», un cicle que, segons Ramon Balasch, es tanca amb *Calendari dels colors*, un homenatge explícit a través dels colors a diferents personatges de l'àmbit literari i del pictòric.

Fent un repàs a l'obra de l'artista comprovem que les dues facetes, la de pintor i la de poeta, van sempre de la mà; així, podem enumerar un bon grapat de revistes culturals que recullen obra tant assagística, pictòrica, com poètica de Ràfols-Casamada. Cal recordar, per exemple, els treballs publicats a: *Ampit*,

Arc Voltaic, Reduccions, Quaderns Crema, Cairell, Separata, negre+siena, L'acioneta, Rosa Cúbica i Besllum.

Hem d'afegir-hi els dibuixos, xilografies, gravats, etc., realitzats per a diversos autors com Perucho, Teixidor, M. Aurèlia Capmany, Foix, Papasseit, o les il·lustracions que va fer expressament per a les edicions del Cercle de lectors per a algunes obres de M. Rodoreda, així com l'elaboració dels decorats per a *Mort d'home* de Ricard Salvat i també dels de *L'auca del senyor Esteve* de S. Rusiñol.

En la seua primera època com a poeta es va dedicar, durant un temps, a la poesia visual i experimental, període en què va publicar *Notes nocturnes*. Ate­nent a l'obra poètica que recull *Signe d'aire* (2000), parem atenció en títols de poemes com «Bodegó» (Ràfols-Casamada 2000: 122), «Paisatge» (Ràfols-Casamada 2000: 136), «El retrat», «Natura morta», etc. Es tracta d'una sèrie de poemes en què es fa ja al títol la referència al quadre, però que no podem iden­tificar amb un en concret. En altres casos però, el referent està clarament defi­nit: «British Museum: Asurbanipal caçant lleons», del qual podem identificar l'obra i el lloc on podem contemplar-la. En canvi, a «Policromia o la galeria dels miralls», ja comptem amb el nom del pintor a què fa referència el poeta, encara que continuem sense saber si es tracta d'un quadre en concret. Desta­quem també «A Rothko» i «A Léger» (Ràfols-Casamada 2000: 1083 i 1099).

Ramon Balasch ens parla de Ràfols-Casamada o el poeta-pintor al llibre *Viatge a la llum* (1977-1979) i ens recorda la cèlebre frase de Leonardo da Vinci: «La pintura és una poesia que es veu sense sentir-la i la poesia és una pintura que se sent i no es veu».

Als poemes d'*Esgrafiats* (1991) trobem ja la completa fusió entre poesia i pintura. *Blau ultramar i altres viatges* (1994) també és per a R. Balasch un dels llibres que desperta més interès pel que fa a la conjunció obra poètica / obra pictòrica del poeta, perquè hi apareixen els punts de contacte que el poeta recull entre la Mediterrània i l'esperit nòrdic. I per acabar, *La galeria dels miralls* serveix a Ràfols-Casamada per expressar-se en veu alta sobre els que ell consi­dera els dotze cavallers de la taula rodona, entre els quals podem recordar-ne alguns com: Velázquez, Rothko, Van Gogh, Mondrian, Matisse, Léger... Recor­dem també l'edició, molt més tard, el 1994 i en coedició Quaderns Crema i editorial Eina, de *Veure és sentir*, un llibre-àlbum de l'obra de l'artista.

L'altre cas de poeta-pintor que podem incloure en aquest apartat és el de Perejaume, no sols per la doble influència de Foix i Brossa, o les lectures essen­cials de Marià Manent o Bartomeu Rosselló-Pòrcel, sinó també per la presèn­cia de la paraula en la seua obra pictòrica. Perejaume va més enllà, fa art amb les lletres fetes amb aigua de la paraula *Verdaguer*, o fa parlar els còdols que cauen per un pendent o les fulles d'una alzina.

Per últim, fem referència a l'arquitecte d'Elx Gaspar Jaén i Urban, ben conegut per la seua obra poètica, com ara els llibres *La festa* (1982), *Fragments* (1991)

i *Del temps present* (1997), totes tres obres, premiades. A més de diverses publicacions de treballs dins l'àmbit arquitectònic, hem de destacar les col·laboracions de l'artista amb la revista *Mètode*, que edita la Universitat de València.

No podem acabar sense fer referència a molts altres treballs anteriors en què s'estudia la relació poesia-pintura, si més no els que s'han fet també a casa nostra, i sobre autors nostres. Volem recordar molt especialment la conferència que va pronunciar a la Residència d'Investigadors de Barcelona el professor August Bover, «De Pere Serafi a Perejaume: quatre segles de poetes-pintors i pintors-poetes a les lletres catalanes», dins del cicle de conferències que duïa per títol «El Traç que Pinta», el febrer de 2006.

També volem recordar la immensa quantitat de treballs i de publicacions de la professora Glòria Bordons al voltant de la poesia i l'educació. Cal fer referència especialment al treball *Literatura i art: poetes artistes i artistes poetes, de Dalí a Perejaume*, en què es recullen una sèrie de propostes didàctiques en les quals es treballa amb la poesia i la pintura amb Dalí, Casamada, Comadira i Perejaume.

I, per últim, hem de referir-nos al poeta Joan Navarro, que dirigeix una revista electrònica d'art, *Sèrie Alfa art i literatura*, en què es recull l'obra d'artistes plàstics i d'escriptors, entre els quals destaquem un monogràfic d'hivern de 2003 dedicat a la pintora valenciana Cristina Navarro, amb textos de Joan Navarro, i un altre de la primavera de 2005 amb l'obra de Pere Salinas i textos de M. Rodríguez-Castelló, A. Montero, L. Andrés i M. Crespo.

Podem destacar també moltes altres iniciatives com la de Pou d'Art, una galeria de Sant Cugat del Vallès, on el novembre de 2007 es va inaugurar l'exposició «Laberints entre Poesia i Pintura» en què es presentaven set pintores acompanyades de poemes de set escriptors. També destaca Carles Cortés, amb el seu estudi d'*ABCDARI (1995)*, amb poemes d'Isabel-Clara Simó i imatges d'A. Miró, i *Mirades creuades*, un altre treball publicat a partir d'una exposició i el seu interessant estudi de la correspondència entre M. Martí i Pol i A. Miró.

CARME PUIG FABREGAT / ROSA ESCRIVÀ SENDRA

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bordons 2008: Glòria BORDONS, «Literatura i art: poetes artistes i artistes poetes, de Dalí a Perejaume», [consulta en línia: http://www.pocio.cat/continguts/documents/Literatura_i_art.pdf].
- Bover 2006: August BOVER, *De Pere Serafi a Perejaume: quatre segles de poetes-pintors i pintors-poetes a les lletres catalanes*, Barcelona, Edicions 62.
- Calle 2006: Román DE LA CALLE, «La tentación de describir las imágenes», dins id., *El arte necesita de la palabra*, València, Institució Alfons el Magnànim («Formes Plàstiques»).
- Galí 1999: Neus GALÍ, *Poesía silenciosa, pintura que habla*, Barcelona, Acanilado.

TRIA DE TEXTOS

1. *Obra pictòrica inspirada en la poesia*

- Bancaixa 1997: *9 gravadors interpreten Ausiàs March*, gravats de R. Armengol / A. Heras / A. Miró / J. Castejón / M. Boix; poemes d'Ausiàs March, València, Bancaixa.
- Druïda 1984: *Carpeta Druïda*, amb poemes de Vicent Andrés Estellés / Joan Brossa / Miquel Martí i Pol / Blai Bonet / Salvador Espriu / J. V. Foix / Josep Maria Llompart / Jaume Vidal Alcover / Guillem Viladot / Marià Villangómez / Joan Vinyoli; amb il·lustracions de M. Boix / J. Guinovart / A. Tàpies / A. Ràfols-Casamada / J. M. Subirachs / R. Pla Boadas / A. Alfaro / J. Vives Campomar / G. Viladot / V. Calbet / J. Hernández Pijuan, Barcelona / Maó, Druïda.
- Granell 1993: Marc GRANELL, *L'illa amb llunes*, il·lustrat per Manuel Granell, València, Tàbarca.
- García 1998: Albert GARCIA, *Les places*, il·lustrat per Albert Esteve, edició particular.
- Rodríguez-Castelló 2000: Manel RODRÍGUEZ-CASTELLÓ, *Ambaixada de Benialí*, il·lustrat per Mavi Mezquita, edició de l'autor.
- Rodoreda / Ginesta 2008: Mercè RODOREDÀ / Montse GINESTA, «Cuca de llum», dins id., *Bestiari i altres poemes*, Barcelona, Viena.
- Rosembach 1979: *Cinc poemes, cinc aiguaforts*, poemes de Josep Carner / Gabriel Ferrater / J. V. Foix; aiguaforts d'Artigau / Roser Bru / Serra de Rivera / Francesc Todó / Miquel Vilà, Barcelona, Edicions Rosembach.
- 1980: *Cinc poemes*, segon recull, poemes de Gabriel Ferrater / Carles Riba / Joan Vinyoli; aiguaforts originals de Bartolozzi / Serra de Rivera / Antoni Tàpies / Miquel Vilà / J. Vives Campomar, Barcelona, Edicions Rosembach.

2. *Poesia inspirada en obra pictòrica*

- Almazan 2006: Anna ALMAZAN, *Columna vertebral*, Gaüses (l'Empordà), Llibres del Segle.
- Andrés Estellés 1994: Vicent ANDRÉS ESTELLÉS, «Lletra al pintor valencià Josep Renau», dins id., *Antologia poètica comentada*, Alacant, Aguaclara.
- Caballero 2007: Javier CABALLERO, «Pausa amb Jan», dins id., *Mar de sardines*. Tarragona, Arola.
- 2008: Javier CABALLERO, «Tàpies», dins id., *Mar de sardines*, Tarragona, Arola.
- Canyelles 2005: Antonina CANYELLES, «Piercing», dins id., *Piercing*, Barcelona, Lleonard Muntaner.
- Carner 1984: Josep CARNER, «Auca d'una resposta del Sr. Gaudí», dins Miquel Desclot (ed.), *Dotze poetes catalans contemporanis*, Barcelona, Laia.
- Farrés 2006: ERNEST FARRÉS, *Edward Hopper. Cinquanta poemes sobre la seva obra pictòrica. 1931*, Barcelona, Viena.
- Ferrer 1999: Antoni FERRER, «Tríptic per a Francis Bacon», dins id., *Versos per a Marc*, València, Tàndem.
- 2006: Antoni FERRER, «Retrat reial», dins id., *La dansa de les hores*, Catarroja, Perifèric Edicions («Poesia»).

- Fiol 2007: Bartomeu FIOI, «Blau de Chagall», dins id., *Continuació o represa dels poemets de Montsouris*, Barcelona, Proa («Óssa Menor»).
- Formosa 1994: Feliu FORMOSA, textos dedicats a Kandinsky, Paul Klee i Matisse, dins id., *Darrere el vidre*, Barcelona, Edicions 62 / Empúries.
- Garcia Grau 2002: Manuel GARCIA GRAU, «Petges i marbres amb retrat al fons», dins id., *Al fons de vies desertes*, Barcelona, Edicions 62.
- Granell 2000: Marc GRANELL, *Poesia reunida 1976-1999*, València, Edicions de la Guerra.
- Gregori 2009: Àngels GREGORI, «Soho», poema inèdit sobre E Hopper i altres pintors.
- Marçal 1988: M. Mercè MARÇAL, *Desglac*, Barcelona, Edicions 62 / Empúries.
- Margarit 2004: Joan MARGARIT, «L'home del nord» i «Primum vivere», dins id., *Els primers freds*, Barcelona. Proa.
- 2006: Joan MARGARIT, «Retrat d'una nena», dins id., *Casa de Misericòrdia*, Barcelona, Proa.
- 2008: Joan MARGARIT, «Un retrat en blau del Museu de l'Ermitage» i «Un quadre d'Hokusai», dins id., *Misteriosament felç*, Barcelona, Proa.
- Navarro 2004: Joan NAVARRO, «El cel», dins id., *Magrana*, València, Brosquil.
- Parcerisas 1992: Francesc PARCERISAS, «Retaule a The Cloisters» i «Sala egípcia», dins id., *Focs d'octubre*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Portet 1999: Renada-Laura PORTET, «Paisatge emergent», dins *Trenta poetes catalanes del segle XX*, Barcelona, La Magrana.
- Prats 2001: Antoni PRATS, «Al pintor Joan Castejón», dins id., *Solatges*, Benicull de Xúquer, Edicions Set i mig
- Rodríguez-Bernabeu 1996: Emili RODRÍGUEZ-BERNABEU, «Munch crida més enllà de la pluja», dins id., *Escandinàvia*, Alzira, Bromera.
- Valls-Calçada 2004: Francesc VALLS-CALÇADA, «Em dic Picasso però em surt un Hitler de les entranyes» i «Som el deliri sexual», dins id., *Vidre fumat*, Barcelona, Arola.
- Vila 1978: Pep VILA, «Paul Klee», dins id., *Uns llavis gramàtics*, Barcelona, Edicions 62.
- Vinyoli 1973: Joan VINYOLI, *Encara les paraules*, Barcelona, Edicions 62.
- 1980: Joan VINYOLI, *Cercles*, Barcelona, Edicions 62.
- 2001: Joan VINYOLI, *Obra poètica completa*, Barcelona, Edicions 62.
- Xirau 1986: Ramon XIRAU, «El jardí de les delícies», dins id., *Ocells* Barcelona, Edicions 62.

3. Complicitat o interrelació poeta-pintor

- Foix 1974: J.V. FOIX, *Al calaix de baix*, Barcelona, Edicions 62.
- Salinas / Navarro 2008 : Pere SALINAS / Joan NAVARRO, *Atllas*, València, Tàndem.

4. Un fet extraliterari que inspira alhora poetes i pintors

- Universitat de València 2005: *Jocs Florals a Cavanilles*, A. Miró / A. Alfaro / Carmen Calvo / M. Boix / À. Sànchez; poemes de V. Andrés Estellés / B. Mezquita, València, Universitat de València.

5. *Editor que recull i casa el material*

- Castejón 1995: Joan CASTEJÓN, *Faula i símbol*, textos de Carlos Barral, Barcelona, Grial.
Salinas 2005: Pere SALINAS, «Geografies del silenci», amb poemes de M. Rodríguez-Castelló, A. Montero, Lola Andrés, M. Crespo, *sèrieAlfa.art i literatura* 25 (primavera) [revista electrònica: <http://seriealfa.com/home.htm>].

6. *Poeta-pintor*

- Cortés Orts 2007: Carles CORTÉS ORTS, «ABCDARI AZ (1995): poesia i pintura d'Isabel-Clara Simó i Antoni Miró», dins *Segon Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*, Marsella, Éditions de la Tour Gile.
— 2009: Carles CORTÉS, *Mirades creuades*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
Navarro: Joan NAVARRO (ed.), *sèrieAlfa.art i literatura*, revista electrònica, monogràfic d'hivern de 2003 i de primavera de 2005.
Ràfols-Casamada 1994: Albert RÀFOLS-CASAMADA, *Veure és sentir*, Barcelona, Quaderns Crema / Eina.
— 2000: Albert RÀFOLS-CASAMADA, *Signe d'aire*, Barcelona, Proa.
Sala 2006: Toni SALA, *Comelade, Casassas, Perejaume*, Barcelona, Edicions 62.